

Menno Veldstra

KINDEREN EN KEIZERS

Roman in drie boeken en een epiloog

Eerste druk
© 2017 – Menno Veldstra
Uitgever: Mosae Verbo, Maastricht

Gebonden ISBN 978 90 8666 376 7
Paperback ISBN 978 90 8666 378 1
NUR 350

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige ander manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (Artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Woord vooraf

Drie mensen hebben mij geheel belangeloos geholpen bij wat volgde nadat ik deze roman had geschreven. In volgorde van opkomst waren dat Paul Kamphuis, Dieke de Boer en Hennie Burggraaff. Paul, de *founding father* van het in media, entertainment, kunst en cultuur gespecialiseerde adviesbureau Kamphuis & Berghuizen, zocht in zijn klantenkring naar mensen die mij verder konden brengen. Hij vond Dieke, werkzaam bij Ambo | Anthos, uitgever van onder meer literaire thrillers en historische non-fictie. Dieke bracht mij met een enkel woord in het spoor dat moest leiden naar een betere compositie van het verhaal, en zij gaf, toen het karwei erop zat, haar zegen aan het eindresultaat. En Hennie, die als samenstelster van levensbeschouwelijke radioprogramma's diverse contacten heeft met de uitgeverswereld, stond mij, ondanks haar drukke leven, met velerlei raad en daad terzijde tot het moment dat mijn verhaal een boek mocht worden. Deze mensen wil ik hartelijk danken.

Menno Veldstra, Hilversum

INHOUD

Dramatis personae	7
Boek 1: Verdrukking	9
Boek 2: Verwondering	227
Boek 3: Bevrijding	415
Epiloog	643
Aantekeningen	657
Lijst van historische personen	676

DRAMATIS PERSONAE

De cijfers verwijzen naar de bladzijde waarop de betreffende persoon voor het eerst een directe rol speelt

Philo, troetelslaafje	12
Domitianus, telg van de Flavii	15
Clemens, achterneef van Domitianus	17
Romanos, slaaf, vrijgelaten door Sabinus	20
Sabinus, senator, stadsprefect, oom van Domitianus, grootvader van Clemens	21
Nero, keizer	22
Nerva, rechtsgeleerde, senator, hoveling	25
Epaphroditus, slaaf, later vrijgemaakt, zoon van Zeno	27
Marsyas, entertainer van Nero	39
Zeno, Nerva's hoofdslaaf en voormalige pedagoog	67
Saulus, geloofsverkondiger, huisvriend van de Flavii	79
Paullus, senator, vriend van Nerva	96
Aemilia, zijn dochter	96
Appuleia, zijn vrouw	100
Verginius, senator, vriend van Nerva	109
Vespasianus, senator, vader van Domitianus, jongere broer van Sabinus	170
Domitia	276
Naevus, slaaf van Epaphroditus, later vrijgemaakt	328
Aelianus, cavalerieofficier, later pretoriaan	405

VERDRUKKING

EERSTE DEEL

1

De slaven in de woning van Cingonius Varro waren radeloos. De zoon van de senator, die gewend was zich aan liederlijke braspartijen over te geven en na een van deze bacchanalen laveloos naar huis was teruggekeerd, had zich in een van de personeelsverblijven vergrepen aan de slavine Lydia, op wie de slaaf Isaeus een oogje had. De jonge senatorszoon, die dezelfde namen als zijn vader had, maar zich ter onderscheiding altijd bij zijn voor- naam Decimus liet noemen, werd door Isaeus aangesproken op zijn gedrag, wat de slaaf op een fors pak slaag kwam te staan. Toen Decimus niet van plan bleek het meisje met rust te laten, ook niet na zich op Isaeus te hebben afgereageerd, werd de woede van de slaaf hem nog dezelfde avond fataal. Hoewel het bezit van wapens in Cingonius' huis streng verboden was, had Isaeus op een geheime plek een dolk verborgen. Hij was op Decimus toe getreden, terwijl hij met zijn beide handen het wapen hoog boven het hoofd had gehouden. De potsierlijkheid waarmee de slaaf liet zien dat het hem menens was, had op het gezicht van de ander een verachtelijke lach gebracht. In elke andere situatie zou de confrontatie voor de in vuist- en steek- wapengevechten bekwame Decimus niet noodlottig zijn geweest; nu juist wel, omdat de aanval van Isaeus, vanuit het oogpunt van de sportschool- praktijk, behoorlijk onalledaags was. Dit omdat dat de slaaf, die ongemeen zwaar was, zich eigenlijk gewoon had laten vallen, en zodoende meer zijn gewicht dan de handigheid van zijn stoot het resultaat had laten bepalen. Het was niet te veel gezegd dat het samengaan van onderschatting door de meer behendige met een lachwekkende onhandigheid van de ongeoeffende de zoon van Cingonius het leven had gekost, zoals de onbekwame in het spel als incident de geroutineerde winnaar kan verrassen.

Maar deze bijkomstigheid was geen reden voor de in de woning verblij- vende slaven om illusies te hebben over een goede afloop. Geen enkele om- standigheid kon immers de dood van de zoon van een familiehoofd door de hand van een slaaf vergoelijken. Een bijzonder feit versterkte dit gevoel nog: Cingonius had zich in de senaat als pleitbezorger opgeworpen voor de handhaving van de oude regel dat als het familiehoofd, de persoon die over leven en dood van zijn kinderen en slaven kon beschikken, door één van

zijn slaven werd gedood, in beginsel alle slaven die onder hetzelfde dak woonden, moesten sterven. Nu was de zoon van Cingonius zelf geen eigenaar van slaven en het zou daarom niet aan het recht van de senaat, maar aan het recht van Cingonius zijn om de straf te bepalen voor het gedane vergriep. Maar omdat hij bij dit vraagstuk, dat bepalend was voor het denken en doen van alle burgers die eigenaar waren van honderden slaven, bekendstond als een uitzonderlijke ijzervreter en hij zijn zoon zeer toegeedaan was, vreesden de slaven in zijn huis dat ook hun leven gevaar liep.

Nisus, de oudste slaaf, geliefd en gerespecteerd, ook door Cingonius zelf, had het op zich genomen zijn heer in te lichten over het gebeurde. Dadelijk was Cingonius naar het vertrek gesnel, waar hij zijn enig kind op de vloer aantrof, liggend in een plas bloed, het gezicht met de verstarde ogen naar het plafond gericht, met daarin de uitdrukking alsof hij nog niet van de verbazing bekomen was dat hij zo jong moest sterven, en op deze onbenullige wijze. De vader was daarop huilend naar buiten gestrompeld. Op zijn kreten waren slaven uit de naburige villa's naar hem toe gesnel.

De slaven in Cingonius' woning voerden koortsachtig overleg. Hoe zouden zij dit onheil kunnen afwenden? Vele ogen vol doodsangst keken richting Nisus, die naar woorden zocht. De oude slaaf was ervan overtuigd dat zijn heer, zodra die een beetje bij zinnen was gekomen, tot een ongekend zware straf zou besluiten: het zou echt niet bij de dood van die ene slaaf, Isaeus, blijven. Cingonius zou iedere slaaf die in potentie de aan Decimus toegebrachte daad had kunnen verijdelen, laten doden en zich in zijn verdriet en wraakzucht zelfs nog aan overdrijving kunnen overgeven.

Nisus, nog steeds niet wetend wat hij moest zeggen, liet zijn ogen langs de bedienden gaan. Onder hen waren slaven die al hun hele leven in dit huis waren en kinderen hadden gekregen bij andere slaven, en hun kinderen waren ook in deze woning gebleven. Hij zag Critias, die van zijn heer een groot vertrouwen genoot, een van de weinigen die de doorgaans zure Cingonius aan het lachen kon brengen met zijn vreemde grappen. Als Nisus aan deze slaaf dacht, was dat nooit zonder dankbaarheid. Het was immers Critias geweest die, een decennium geleden, in de nadagen van Claudius, op het Emporium[†] zijn verloren gewaande zoon terug in zijn armen had gebracht.

Diepe droefheid was over Nisus gekomen, een droefheid die nog door andere gezichten werd gevoed toen die zich verwachtingsvol op hem hadden gericht. Daar was Philo bij, het altijd blij gezicht nu onbeweeglijk, de armen rustig over elkaar, heel anders dan de anderen, alsof hij zijn kracht alleen uit zichzelf hoefde te halen... Ach, zijn oude hart zou breken als Philo

moest sterven, de kleine slaaf, die een maand geleden had moeten meemaken dat de slavin die zijn pleegmoeder was geweest zich niet had kunnen bevrijden van de stuipen die haar fataal zouden worden. Philo, die hij beschouwde als zijn vriend en zijn zoon, met zijn innemende pienterheid, ondeugende bewegingen en grote, lieve ogen die iedereen, zelfs Cingonius, voor zich innamen. Hij dacht terug aan hoe Philo in hun huis gekomen was: in een bosje, op een steenworp afstand van de Porta Flumentana, de in de oude stadsmuur* uitgehouwen poort, had de slavin hem gevonden als te vondeling gelegde baby. Zij had hem mee naar huis genomen en Cingonius gevraagd of ze hem mocht zogen.

‘Dat mag, als je werk er niet onder lijdt’, had Cingonius gezegd en hij had gevraagd hoe ze het kind ging noemen.

‘Ik heet Philomena, dus mijn kindje gaat Philo heten’, had zij geantwoord.

Nisus herinnerde zich ook de keer dat hij in de grote slaapzaal van de villa bij haar had gelegen, een van de zeldzame momenten dat zijn begeerte naar haar altijd gewillige lijf de dierbare herinnering aan zijn te jong gestorven Lalage verdrong: het mannetje, onrijp, net de eerste rij tanden verloren, had naast hen gelegen en in de ochtend, toen zij ontwaakten, naar hen gestaard, met zijn prachtige ogen waar toen al zo veel ouwelijke wijsheid uit sprak, zo veel schijn van zelfbeschikking en begrijpen, alsof hem een deel van zijn lerend leven vooruitbetaald was... Nisus kon amper zijn tranen bedwingen toen hij Philo, nog niet eens een efebe,* daar nu zo zag staan...

‘Onze enige kans is dat het volk het voor ons opneemt, zoals bij de vorige stadsprefect’, riep Apollos, de rijkste slaaf. Hij bezat goed renderende beleggingen, schepen en bedrijven, alles verdiend met geld van zijn heer, nadat het die eerst onevenredig méér rijkdom had gebracht. Apollos had veel te verliezen, bedacht Nisus zich.

‘Aardig gezegd, Apollos, maar daar werden uiteindelijk alle slaven gekruisigd!’ riep de gebochelde Minos.

‘Maar dat ging niet zonder slag of stoot!’ riep een ander.

‘Het heeft geen zin om ons uit de voeten te maken, waar moeten wij heen?’ jammerde weer een ander.

Nisus zuchtte en staakte zijn pogingen de gemoederen te sussen. Wat moest hij ook zeggen? Cingonius zou, als hij zou besluiten tot massale terechtstelling, het algemeen belang dat de oude regel draagvlak had gegeven, als zijn rechtvaardiging aanvoeren: dat van de zwaarste straf ook een preventieve werking uitging. De oude slaaf bracht zich de zaak te binnen, die zo-even door Apollos was genoemd, die van Pedanius Secundus, de

voorganger van de huidige stadsprefect Sabinus. Nisus heugde zich haar nog als de dag van gisteren, want hij had zich toen ook gemengd tussen het volk dat bij de senaat te hoop was gelopen, hoewel hij wist dat zijn patroon daar de meest slaafvijandige maatregelen in een motie inbracht: dat een man van zulk aanzien, een oud-consul, door een van zijn slaven was gedood, was een van de redenen geweest dat de gemoederen in Rome zo hevig waren opgelopen. De Pedaniuszaak vertoonde, zo realiseerde Nisus zich, naast het feit dat daarbij het familiehoofd gedood was, nog een overeenkomst met de toedracht bij Decimus, namelijk dat de slaaf die Pedanius van het leven had beroofd, verliefd was geweest op een jongetje dat zijn meester voor zich had opgeëist. Maar er was ook een verschil, want er was destijds een bijkomende omstandigheid geweest. Pedanius was immers op een eerder tijdstip, zonder zich te willen verklaren, teruggekomen op zijn voornemen de slaaf tegen een afgesproken bedrag vrij te laten. Bij het onderzoek dat de senaat had gelast, waren beide feiten onomstotelijk vastgesteld. Hoewel er daarom enig begrip voor de daad van de slaaf was geweest, was er dus nooit echt hoop geweest dat van de van oudsher bestaande regel afgeweken zou worden. Het plan om de regel ook in dit geval in al zijn verschrikkelijke gestrengheid toe te passen, had tot volksoplopen geleid, waarbij de senatoren die de Curia Julia* hadden willen in gaan om over de zaak te spreken, waren bespuwd en bedreigd. Door deze druk waren enige senatoren bereid geweest de regel bij te stellen, maar de meerderheid van de senaat had daarvan niets willen weten. Hoe zouden, zo hadden haar woordvoerders betoogd, mannen met hoge posities, te vergelijken met Pedanius, anders nog bescherming kunnen ontlenen tegen hun menigte slaven? Hoe zouden slaven, als ze niet zouden beseffen wat de schrikbarende gevolgen van hun onoplettendheid konden zijn, er anders toe kunnen worden gebracht om voor hun heren luistervink te spelen en hen op de hoogte te houden van alles wat hen mogelijkwijs bedreigde? Maar hoewel de groep vóór handhaving van de regel en toepassing ervan in de zaak Pedanius het debat met ruim verschil won, was vervolgens de terechtstelling van vierhonderd mannen, vrouwen en kinderen niet zonder tegenstand gegaan: het volk had keien en vuur gegooid naar de soldaten die de slaven naar de executieplaats brachten. De keizer, niet van plan zich in deze kwestie door het volk de les te laten lezen, had echter hun aantal verdubbeld en de straten naar de executieplaats laten afzetten, waarna het besluit van de senaat ten uitvoer was gebracht.

Nisus, dit alles overdenkend, liep de voortuin in. Cingonius was blijkbaar, nadat zijn schreeuwen was opgemerkt, een onderkomen geboden in

een van de villa's aan de overkant van de weg. Slaven kwamen daar nu vandaan. Zouden die in huis een bewakingsdienst gaan vormen?

Snel wenkte Nisus één van de jongere slaven. 'Polemo,' zei hij, 'ga naar Nerva's woning en vertel Zeno wat er is gebeurd. Kom daarna meteen terug. Als dat nodig mocht zijn, zal ik zeggen dat het mandaat om jou bevelen te geven mij nog niet was afgenomen.'

'Zeno is Nerva's belangrijkste slaaf in Rome, niet?'

'Ja.'

'Is hij een van ons?'

'Nee, dat is hij niet. Hij is mijn zoon', zei Nisus. 'Ga nu gauw.'

2

De hele dag en avond had Domitianus in de binnenstad rondgezworven, vergezeld van enige sterke slaven die hem ter bescherming waren toegevoegd. Dat zwerven diende geen doel, behalve dat het tegemoetkwam aan zijn waan dat hij de slaap niet zou kunnen vatten zonder zich moe te maken, nu hij de volgende dag voor het eerst een beleefdheidsbezoek aan de keizer zou brengen. Enige uren na middernacht kwam hij thuis, wat ongehoord was voor een jongen van zijn leeftijd: twaalf jaar was hij nog maar. Zijn eigenzinnige gedrag werd echter gedoogd door hen die zeggenschap over hem hadden. In de eerste plaats was dit, bij afwezigheid van zijn vader Vespasianus, zijn oom Sabinus, in wiens huis, dat naast dat van zijn vader lag, hij thans verbleef. Sabinus herkende in hem de vrijgevochtenheid die de Flavische stam al vele generaties had gekenmerkt, en waardeerde deze eigenschap in stilte. Daarom liet hij de knaap begaan, zich ook realiserend dat hijzelf en Vespasianus op deze moeilijke leeftijd evenmin te harnassen waren geweest.

Ondanks de roerselen in zijn hoofd, waar hij nog steeds niet vrij van was, en ondanks de opwinding in verband met zijn komende ontmoeting met Nero, zakte de jongen een paar uur weg in een lichte slaap. Toen hij daaruit ontwaakte, voelde hij zich vol geestkracht en hij verliet het slaapvertrek op een draffe. Slaven die al wakker waren en hun eerste taken hadden opgepakt, kwamen naar hem toe om te vragen of hij wensen had. Hij wuifde ze lachend weg. 'Ik maak wel vaker van de nacht een dag. En dan heb ik jullie ook niet nodig', zei hij vrolijk. 'Ha, Phyllis!'

Zijn groet betrof de kleine slavin die trippelend het atrium binnenkwam. Zij was zijn voedster geweest en hij was innig aan haar gehecht. Dit was ook in de hand gewerkt door zijn moeder, die hem weinig aandacht gaf en totaal leek op te gaan in bespiegelingen over haar gezondheid. Het was waar: zij was een zwak vrouwtje. Een paar maal had men gevreesd dat zij zou bezwijken aan de kwaal die haar had bezocht, maar zij had ook bij die gelegenheden steunend en kreunend haar bed kunnen verlaten, om zich vervolgens weer over te geven aan haar enige passie: het gesprek over haar ziektes gaande houden. Als men zo vaak over ziektes praat, sterft men er vanzelf aan, dacht hij vaak bitter. Hijzelf had als baby en peuter menigmaal op het randje van de dood gezweefd. Het was het beste om te lachen, daar kocht men meer appels voor, hield hij zichzelf voor, hoewel hij ook, naar de aard van zijn moeder, somber kon zijn en de dingen van de zwartste zijde kon bezien. Nee, als hij zich wilde laten aanhalen door iemand die werkelijk om hem gaf, had Phyllis zijn voorkeur. De slavin hield oprecht van hem en hij vond het heerlijk om de warmte van haar armen en borst op zijn gezicht te voelen en met haar te praten over zijn diepste gedachten.

‘Waar is Sabinus?’ vroeg hij haar.

‘Die ligt nog op één oor.’

‘En Titus?’

‘Die is in je vaders huis, in de gebedskamer. Marcia ligt te rusten. Clemens vroeg trouwens naar je.’

‘Wil hij mij spreken?’

‘Over Romanos. Maar dat wil hij je zelf zeggen.’

Vier namen had zij genoemd, waarbij hij zijn gedachten even liet stilstaan. De gedachte aan Marcia werd eigenlijk meteen verdrongen door die aan Titus, zijn broer en haar echtgenoot. Aan hem dacht hij altijd met een mengeling van bewondering en afgunst: de bewondering gaf hem in om zich, wanneer hij het kon opbrengen, op te houden met de man die, zoveel ouder dan hij, al zo’n verdienstelijke loopbaan achter zich had; de afgunst daarentegen gaf hem in deze man zo veel mogelijk te mijden. De drang die nu in hem opkwam om zich af te zonderen, had echter een andere oorzaak: hij wilde in stilte, heerlijk alleen met zichzelf, zich verheugen op dat wat later vandaag zou komen.

Voor de derde persoon die Phyllis had genoemd en onderwerp van zijn gedachten werd, zijn jaargenoot Clemens, één van de twee kleinzoons van zijn oom Sabinus, wilde hij het plan om dadelijk het isolement te zoeken wel opgeven. Diens oudere broer, met dezelfde namen als hun vader en

grootvader, Titus Flavius Sabinus, mocht hij niet, maar voor Clemens kwamen zijn gevoelens direct uit het hart. Hij fantaseerde er wel over dat Clemens zijn broer was, en dan natuurlijk het liefst een veel jongere broer. Dat strookte met zijn bazige natuur, die het niet verdroeg dat hij in het grote familiehuis zo overlopen werd door al die oudere wijsneuzen die, anders dan Clemens, niet met aandacht naar hem wilden luisteren en nauwelijks zijn meningen op prijs stelden. Een uitzondering hierop was Cerialis, maar die was slechts aangehuwd. Mogelijk was deze openhartige man, die hij als een oudere en wijzere vriend zag, de enige reden waarom hij de omgang met zijn zuster nog niet opgaf. Cerialis verschilde van Titus omdat hij altijd mededeelzaam was jegens hem, en dat terwijl hij in rang en aanzien hoger stond dan Titus. Dat bleek onder meer hieruit dat Cerialis antwoord wilde geven op veel van de vragen die zijn jonge zwager hem stelde, ook al was het vaak bondig. Dat hij de vragen die hem minder welgevallig waren, doordat hij ze van een vroegwijs karakter vond, afdeed met een stille en afwerende glimlach, wilde Domitianus hem dan niet kwalijk nemen, omdat de generaal de tijd voor hem nam, hem welbeschouwd méér wilde leren dan Titus, en voor hem de vader en broer wilde zijn op de manier die hij wenste.

De vierde naam die Phyllis had genoemd en zijn gedachten even bepaalde, was Romanos, over wie Clemens dus nieuws had. Hij zou maar eens op zoek gaan naar zijn achterneef. Hij trof hem aan in het peristilium* van het enorme huis en vroeg wat er niet kon wachten dat hem over de Griekse slaaf moest worden meegedeeld.

‘Romanos is vrijgelaten!’ riep Clemens, wiens staalblauwe ogen onder het witblonde haar de ander aankeken met een bijna alcoholische glans. ‘Grootvader heeft hem de hand opgelegd, eergisteren. Gisteren heeft Romanos het me gezegd, hij was buiten zichzelf van blijdschap.’

Domitianus was verbaasd over wat hij hoorde. Romanos diende nog maar enkele decennia bij de familie. Meestal was er dan van vrijlating nog geen sprake. Hij sprak zijn gedachten uit.

‘Romanos heeft het niet over achtergronden en nadere formaliteiten willen hebben, maar ik weet dat Saulus’ invloed beslissend is geweest, ook wat betreft het respect dat hij voortaan verschuldigd is aan de familie. Ik denk dat Saulus grootvader een vergoeding betaald heeft’, zei Clemens.

Domitianus trok minachtend met zijn mondhoeken en zei: ‘Een man die de gewoonte heeft om vanaf het krieken van de dag achter het weefgetouw plaats te nemen en zo zijn geld verdient, terwijl hij grotendeels teert op de zak van Sabinus en andere rijken, heeft wel wat te besteden. Het bedrag dat

Romanos de komende jaren als slaaf en als dienstbaar vrijgelatene had kunnen opbrengen, moet behoorlijk zijn. Mijn oom is te veel koopman om zomaar van een slaaf afstand te doen.'

'Grootvader ergerde zich alleen nog maar aan Romanos. Hij is blij dat hij van hem af is. Misschien heeft hij daarom met Saulus een regeling getroffen.'

Omdat de jood Saulus hoegenaamd niet zijn interesse had, herinnerde Domitianus zich pas nu weer de geschiedenis van de christelijke filosoof uit Tarsus en wat deze aan Romanos bond, wetenswaardigheden die hem door Clemens van stukje tot beetje waren verteld. Saulus was zeven jaar geleden in Jeruzalem door ordetroepen opgepakt, na door enkele volksgenoten van opruiing te zijn beschuldigd. Na enige jaren in Caesarea te zijn vastgehouden, was hij naar Rome overgebracht. Als Romeins burger had hij een beroep gedaan op de keizer, omdat hij de vijandige omgeving van het gerecht in de joodse hoofdstad vreesde. In Rome was evenwel zijn beroep jarenlang aangehouden, omdat Nero nooit tijd voor de zaak had, totdat Sabinus in zijn functie van stadsprefect was bevolen om de keizer waar te nemen. Daarop had Sabinus Saulus ontboden. Die bewoonde in Trans Tiberim een klein huis waarvan hij de huur opbracht door zijn oude beroep van tentenmaker weer uit te oefenen. Nadat Sabinus bij de hoorzitting zeer onder de indruk was geraakt van de wijsheid en beschaving van de joodse Romein, was hij met hem op vertrouwelijke voet komen te staan. Saulus werd in hun huis een geregelde bezoeker, aan wie het was toegestaan ook de andere bewoners aan te spreken. Zo was hij in contact gekomen met Romanos. Deze, geboren en getogen in Athene, was op zijn tiende jaar met zijn vader, nadat die was opgebracht naar aanleiding van geweldsdelicten tegen een magistraat, op een koopvaardijship naar Rome gevoerd om daar als slaaf te worden verkocht. De vader overleed tijdens de reis en de jongen, die goed onderwijs had genoten en veel had geleerd over de Griekse literatuur en wijsbegeerte, was terechtgekomen bij hun familie en was, na een tijd waarin hij zich verder ontwikkelde, zowel Clemens als diens broer ten dienste geweest als pedagoog.* Het was geen wonder, dacht Domitianus, dat Saulus zich vanaf het eerste ogenblik aangetrokken had gevoeld tot deze bediende, die, evenals hij, het een gemeenschappelijk belang vond elkaars inzichten te delen en daarbij het dispuut niet te schuwen.

'De invloed van Saulus op Romanos is niet zo verwonderlijk als hij misschien lijkt', zei Domitianus als vervolg op zijn gedachten. 'Beiden kunnen doorgaan voor halve Grieken, vlees noch vis: Saulus door zijn wijsgerige

inslag, die wordt getemperd door zijn vasthouden aan strenge joodse tradities. En ook doordat hij ernstig is...'

'Hij houdt niet van satire en komedie.'

'Wat me niets verbaast... Wel openbaart zich het Griekse element in zijn soms bijtende ironie... En Romanos? Eigenlijk heb ik hem nooit een echte Athener gevonden. Ruimdenkend is hij wel, maar niet verfijnd. Hij is niet opgeruimd en zorgeloos, wel weer schrander en vlug in het debat. Niet soepel met zinswendingen, volstrekt niet geestig, maar je ziet wel bij hem de typisch Griekse liefde voor de woordentwist. Stellige uitspraken en een soms tenenkrommende vasthoudendheid beletten hem niet uitingen te geven van twijfelzucht over het nut van vroomheid en eerbied jegens de goden.'

'Saulus maakt indruk op Romanos. Ook op mij. Maar zijn kritiek op de wijsgerige stromingen deel ik niet', zei Clemens. Hij had naar Domitianus geluisterd, vol bewondering voor diens gave om zonder hapering met rake woorden persoonlijkheidskenmerken van de beide mannen te duiden. Hij vroeg zich af of Domitianus ervoor moest werken om zo het woord te voeren, of dat het hem van nature makkelijk afging. Zelf moest hij altijd naar woorden zoeken. Hij was zich ervan bewust dat dit ook door luiheid kwam: hoewel hij beter wist, hoopte hij telkens dat de woorden vanzelf in hem op zouden komen. Maar misschien, dacht hij, kwamen ze bij Domitianus wel vanzelf, doordat die zo veel voorwerk had gedaan, zo veel had gelezen – historische werken, literatuur, filosofie – en dat schortte er bij hem ook aan. 'Saulus gelooft in de persoonlijke god,' vervolgde hij, omdat Domitianus nog niet het woord had willen nemen, 'terwijl ik mij niet kan losmaken van de gedachte dat onze oude tradities vruchten moeten hebben afgeworpen, aangezien ze nog steeds in ere worden gehouden. Van wat mij door mijn voorouders overgeleverd is, kan ik mij niet zonder tegenbewijs afwenden.'

'Wat kun je ook verwachten van een man die, toen hij van Puteoli naar Rome reisde, zijn ogen niet kon losmaken van de boekrollen die hem onderweg door zijn vrienden aangereikt waren? Hij had het alleen maar over zijn overtuigingen, geen woord over de schoonheid van de goddelijke weg. En de prachtige bouwwerken van Rome bestaan niet voor hem.'

Domitianus zweeg even, waarna hij vroeg: 'Is Romanos nu echt vrij? Hoeft hij Sabinus ook niet te begroeten?'

'Zijn aanwezigheid in onze woning is voor hem geen plicht meer, maar je zult er ook niet van verschoond blijven', zei Clemens met een ondeugend lachje. Hij wist hoe hij op dit punt van Domitianus verschilde. De persoonsbeschrijvingen die zijn achtermeef in één adem ten beste had gegeven, kon

hij bevestigen en waarderen, maar die zouden hem er niet toe brengen voortaan de omgang met de beide mannen uit de weg te gaan. 'Romanos is nu in staat zich te ontwikkelen en leraar te zijn in het tempo dat hij aankan. Saulus wil hem inwijden in de joodse wet en Romanos wil Saulus verder de weg wijzen in de Griekse filosofie. Ik ben blij voor Romanos', zei hij nog, waarna hij in bijzonderheden begon op te halen wat de vrijgemaakte slaaf voor hem had betekend in alle jaren dat die zijn leermeester was geweest. Domitianus, die dit al zo vaak had moeten aanhoren, betrachtte zo'n intens zwijgen dat Clemens, dieprood kleurend onder zijn prachtige blonde krullen, op een gegeven moment doorhad dat zijn door hem aanbeden achterneef zich aan zijn breedvoerigheid ergerde en liever alleen wilde zijn.

Domitianus liep de tuin in. Daar was ook Romanos, die zijn komst meteen opmerkte, zich naar hem toekeerde en het hoofd even boog. De Griek was lang en zwaar en daardoor onhandig in zijn bewegingen. Zoals hij zich nu liet zien, dacht de jongen, leek hij eerder een steenhouwer dan een intellectueel. Het grofgebouwde van de gewezen slaaf beviel Domitianus net zo min als diens filosofie en slechte manieren. In de dagelijkse omgang vond hij Romanos opdringerig en hooghartig. Kennelijk was de enorme geleerdheid van de Griek de belangrijkste reden geweest dat zijn beide achterneven hem in het verleden als leermeester hadden gehad. Domitianus, veronderstellende dat Romanos wat van hem wilde, liet hem zijn rug zien.

Blijdschap om de vrijlating van een pedagoog, ook dáár had hij niets mee. Dit voelde hij zo en dat werd niet anders als hij zich bedacht dat Clemens gedurende zes jaar ononderbroken Romanos als hulp en toeverlaat had gehad. Met hém was het heel anders gegaan: vier pedagogen had hij versleten... Van de eerste, een slaaf van Cerialis, had hij niets kunnen leren, omdat die dronkzuchtig en lui was. De tweede, een aan lager wal geraakte boekbewaarder, een vrijgeborene, was slechts bruikbaar geweest als onderwijzer in onberispelijk taalgebruik. De derde meende blijkbaar dat zijn jonge, mannelijke leerlingen slechts voor homoseksuele toenaderingspogingen te behoeden waren door zich alleen door hem te laten betasten. Hij had de man, toen die naar zijn zin te opdringerig werd, een keer hard in het scrotum geknepen en het toen op een lopen gezet. De laatste, opnieuw een gewezen slaaf, had niet meer nut gehad dan door beschermer te zijn als hij – hij was toen net twaalf – op weg was naar zijn grammaticus of een theater of badhuis wilde bezoeken. Van deze mannen had hij weinig kunnen leren, omdat hij, autodidact, zeldzaam intelligent en door zijn natuurlijke geaardheid heerszuchtig en kritisch, hen gemakkelijk had kunnen overvleugelen. Zo had hij zonder enige inbreng en aanmoediging daartoe van hun kant

zich aangeleerd feilloos uit de grote Griekse werken te citeren en had hij zijn eerste gedichten op schrift gesteld. Maar wat hij nog tekortkwam bij zijn vorming was uitdaging. En die kon een leermeester van hun gewicht hem niet bieden. Wat hij nodig had, was het contact met de hoogbeschaafde Romein, met een persoon die een onafhankelijke geest bezat, in wie de liefde voor literaire en andere kunsten was verenigd met ervaring in zaken van bestuur en rechtspraak. Het was, zo voelde hij dat ook, in zijn geval te eenvoudig gesteld dat hij tot op heden weinig geluk had gehad met de door zijn vader en oom gemaakte keuzes inzake opvoeders.

Domitianus zag vanuit zijn ooghoeken dat Romanos hem achter in de tuin in de gaten bleef houden en blijkbaar graag met hem wilde spreken. Maar hij had daar geen zin in. Romanos en Clemens, dacht hij, waren op elkaar ingespeeld: zij hadden elkaar steeds meer besmet met hun geëxalteerdheid. Hogelijk geïnteresseerd in de stoa als zij beiden waren, konden zij wel uren debatteren over vraagstukken van zingeving. Hij wist van zichzelf dat hij zich aan iemand als Romanos nooit zou kunnen verkleven door banden van vriendschap of voorkeur. Hij had zo-even Clemens willen laten uitspreken toen die hoog opgaf van de Griek, maar alleen omdat hij van de aanhankelijke dromer hield en zo iets terug kon doen voor het kinderlijk ontzag dat die hem altijd betoonde – wat goed was voor zijn zelfverzekerdheid – maar niet omdat hij zich op wat voor manier ook aangetrokken voelde tot Romanos. En er was ook geen sprake van dat het feit dat zijn oogappel, Clemens, zich in dezelfde mate door Romanos als door hem liet inpalmen, hem jaloers maakte. Nee, het was simpelweg zo dat hij de man, al diens geleerdheid ten spijt, van geen enkel belang vond.

3

Het was aan het einde van de middag dat Sabinus en Domitianus zich lieten dragen naar Nero's villa in de Tuinen van Maecenas op de Esquilinus. Dit verblijf en alle aangrenzende parken en gebouwen maakten deel uit van de keizerlijke bezittingen die zich op de helling van de heuvel bevonden. Zolang hij zijn paleis, dat zijn voltooiing naderde, niet als staatshoofd kon betrekken, gebruikte Nero de villa in zekere zin als domicilie in Rome. Hij noemde haar zijn lustvilla, omdat hij daar zijn vrienden ontving die hem met raad en daad ter zijde stonden, met hen de maaltijd gebruikte, en van